

De strafrechtelijke aansprakelijkheid van ondernemingen voor moderne slavernij

Een onderzoek naar de mogelijkheden en onmogelijkheden om (internationaal opererende) ondernemingen op basis van artikel 273f Sr strafrechtelijk aansprakelijk te stellen voor moderne slavernij

Anne-Jetske L.M. Schaap

De strafrechtelijke aansprakelijkheid van ondernemingen voor moderne slavernij

Een onderzoek naar de mogelijkheden en onmogelijkheden om (internationaal opererende) ondernemingen op basis van artikel 273f Sr strafrechtelijk aansprakelijk te stellen voor moderne slavernij.

Anne-Jetske L.M. Schaap

De strafrechtelijke aansprakelijkheid van ondernemingen voor moderne slavernij

Een onderzoek naar de mogelijkheden en onmogelijkheden om (internationaal opererende) ondernemingen op basis van artikel 273f Sr strafrechtelijk aansprakelijk te stellen voor moderne slavernij.

Anne-Jetske L.M. Schaap

ISBN: 9789462404458

Omslagfoto: Brick Wall - Nepal door Lisa Kristine (Lisa Kristine Photography)

Legal Research Master
Universiteit Utrecht
2016

Published by:
Wolf Legal Publishers (WLP)
PO Box 313 5060
AH Oisterwijk
The Netherlands
E-Mail: info@wolfpublishers.nl
www.wolfpublishers.com

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission of the publisher. Whilst the authors, editors and publisher have tried to ensure the accuracy of this publication, the publisher, authors and editors cannot accept responsibility for any errors, omissions, misstatements, or mistakes and accept no responsibility for the use of the information presented in this work.

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	I
----------------------------	----------

Voorwoord	V
------------------------	----------

Hoofdstuk 1 Inleiding.....	1
1.1 Introductie	1
1.2 Probleemstelling	2
1.3 Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie	3
1.4 Nadere afbakening.....	6
1.5 Methodologie	7

Hoofdstuk 2 Moderne slavernij in de Nederlandse wet	11
2.1 Introductie	11
2.2 Achtergrond.....	11
2.3 Het huidige artikel 273f Sr.....	12
2.4 Artikel 273f lid 1 onderdeel 1 Sr.....	14
2.4.1 De gedragingen.....	14
2.4.2 De ongeoorloofde middelen	14
2.4.3 Causaliteit.....	32
2.4.4 De subjectieve bestanddelen.....	33
2.5 Artikel 273f lid 1 onderdeel 2 Sr.....	35
2.6 Artikel 273f lid 1 onderdeel 4 Sr.....	36
2.6.1 Achtergrond.....	36
2.6.2 De gedragingen.....	36
2.6.3 De middelen	37
2.6.4 Causaliteit.....	37
2.6.5 De subjectieve bestanddelen.....	37
2.6.6 Overige vereisten?	38
2.7 Artikel 273f lid 1 onderdeel 6 Sr.....	42
2.7.1 De gedraging	42
2.7.2 Bijkomende omstandigheden	44
2.7.3 De subjectieve bestanddelen.....	46
2.8 Uitbuiting in lid 2 van artikel 273f Sr.....	46
2.9 Enkele opmerkingen over artikel 273f Sr.....	52
2.10 Slotbeschouwing.....	54

Hoofdstuk 3 De strafrechtelijke aansprakelijkheid van de onderneming voor moderne slavernij	57
3.1 Introductie	57
3.2 Artikel 51 Sr	57
3.3 De rechtspersoon	58
3.4 Strafbare feiten	59
3.5 Daderschap van de rechtspersoon	60
3.5.1 Daderschap in de wet en de jurisprudentie	60
3.5.2 Toerekenen van daderschap van mensenhandel	62
3.5.3 Vragen over daderschap naar aanleiding van het Drijfmest-arrest	70
3.6 Schuld en opzet van de rechtspersoon.....	74
3.7 Slotbeschouwing.....	77
Hoofdstuk 4 Moderne slavernij in de internationale context	81
4.1 Introductie	81
4.2 Algemeen wettelijk kader	81
4.3 Rechtsmacht en moderne slavernij in Nederland	82
4.4 Rechtsmacht en moderne slavernij in het buitenland.....	85
4.5 Slotbeschouwing.....	88
Hoofdstuk 5 Jurisprudentieanalyse.....	91
5.1 Introductie	91
5.2 Voorbeeld 1: Rechtbank Gelderland 23 oktober 2015.....	91
5.3 Voorbeeld 2: Rechtbank Zwolle-Lelystad 14 december 2012	95
5.4 Voorbeeld 3: Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden 18 maart 2014	99
5.5 Slotbeschouwing.....	102
Hoofdstuk 6 De Engelse mogelijkheden op basis van de Modern Slavery Act 2015	103
6.1 Introductie	103
6.2 De delicten in de MSA	103
6.2.1 Algemeen.....	103
6.2.2 Slavery, servitude, forced and compulsory labour	104
6.2.3 Human trafficking	109
6.2.4 Het delict <i>'het plegen van een delict met als doel mensenhandel'</i>	113
6.3 Strafrechtelijke aansprakelijkheid van ondernemingen voor de delicten in de MSA	113
6.3.1 De rechtspersoon	113
6.3.2 Het strafbare feit.....	113
6.3.3 Het daderschap en de geestesgesteldheid van de onderneming	114
6.4 Rechtsmacht	116
6.5 Civil preventive orders.....	117

Hoofdstuk 7 Rechtsvergelijking	121
7.1 Introductie	121
7.2 De delictomschrijvingen in de MSA vergeleken met de Nederlandse strafwet	121
7.2.1 De strafbaarstelling van moderne slavernij in section 1 MSA vergeleken met de Nederlandse strafwet	121
7.2.2 De strafbaarstelling van moderne slavernij in section 2 MSA vergeleken met de Nederlandse strafwet	126
7.2.3 Het delict uit section 4 vergeleken met de Nederlandse strafwet	129
7.2.4 Enkele opmerkingen ten aanzien van het bereik van de Nederlandse strafbaarstelling	129
7.3 De strafrechtelijke aansprakelijkheid van de onderneming vergeleken ...	130
7.4 Rechtsmacht vergeleken	133
7.5 De civil preventive orders	135
7.6 Slotbeschouwing.....	135
Hoofdstuk 8 Conclusie.....	139
8.1 Algemeen	139
8.2 Moderne slavernij door ondernemingen in Nederland	139
8.3 Moderne slavernij door Nederlandse ondernemingen in het buitenland ..	143
8.4 Moderne slavernij door buitenlandse ondernemingen in het buitenland ..	145
8.5 De mogelijkheden in theorie vergeleken met de praktijk	146
8.6 De rechtsvergelijking.....	147
8.7 Slotbeschouwing.....	152
Lijst van aangehaalde literatuur	155
Jurisprudentieoverzicht	161
Verschenen in de Willem Pompe Junior Podium reeks	165

Voorwoord

Stelt u zich eens het volgende voor. U drinkt een kopje thee. Deze thee is vervaardigd door een onderneming, die op haar website verkondigt er naar te streven duurzaam leven gemeengoed te maken. Op de verpakking van de thee wordt het bekende fair trade label getoond. Toch blijkt dat de onderneming de thee betreft van theeplantages in India waar sprake is van kinderarbeid. Hier is sprake van moderne slavernij. Deze arbeidsuitbuiting is er op gericht producten tegen een zo laag mogelijke prijs te produceren om deze vervolgens tegen een concurrerende consumentenprijs en met behoud van een bepaalde winstmarge te verkopen. U heeft deze thee gekocht omdat deze voor u qua prijs/kwaliteit aantrekkelijk bleek te zijn en wellicht heeft u zelfs kort stilgestaan bij de herkomst van de thee en geconcludeerd dat het wat ‘duurzaam leven’ betreft wel goed zal zitten.

Dit beknopte voorbeeld laat zien hoe marktmechanismen moderne slavernij in de hand kunnen werken. Terwijl algemene internationale standaarden er op zijn gericht moderne slavernij tegen te gaan. Via verdragen zijn landen, waaronder Nederland, verplicht tot strafbaarstelling van moderne slavernij. Nederland heeft hieraan uitvoering gegeven met artikel 273f Sr, de strafbaarstelling inzake mensenhandel. De vraag rijst nu of, en zo ja, onder welke voorwaarden (internationaal opererende) ondernemingen in Nederland strafrechtelijk aansprakelijk kunnen worden gesteld voor moderne slavernij. Het is deze onderzoeksvraag die centraal staat in de onderhavige studie van Anne-Jetske Schaap, getiteld ‘De strafrechtelijke aansprakelijkheid van ondernemingen voor moderne slavernij’.

De studie stelt hiermee een uitdagende, maatschappelijk en wetenschappelijk relevante onderzoeksvraag centraal. De onderzoeksvraag ziet immers op de mogelijkheden en de beperkingen om (internationaal opererende) ondernemingen via het vestigen van strafrechtelijke aansprakelijkheid te disciplineren in het naleven van algemene, internationaal aanvaarde standaarden die strekken tot bescherming van mens, arbeid en milieu.

Het uitdagende is gelegen in het onderzoeken van de notoir lastige strafbaarstelling van mensenhandel van artikel 273f Sr. Een strafbepaling die zich kenmerkt door een *catch-all* benadering, allesbehalve toegankelijk is geformuleerd en die uiteenlopende gedragingen omvat (zoals mensenhandel en moderne slavernij). Via een onderzoek naar de bepalingen van rechtsmacht wordt de toepasselijkheid van deze strafbaarstelling onderzocht voor drie categorieën van gevallen: i) moderne slavernij door Nederlandse en buitenlandse ondernemingen in Nederland, ii) moderne slavernij door Nederlandse ondernemingen in het buitenland, en iii) moderne slavernij door buitenlandse ondernemingen in het buitenland. Anne-Jetske Schaap laat daarbij onder meer zien dat een min of meer ‘vergeten’ onderdeel van die strafbepaling, namelijk het voordeel trekken uit de uitbuiting van een ander (art. 273f lid 1 sub 6 Sr), mogelijkheden biedt om ondernemingen die hier te lande profiteren van moderne slavernij strafrechtelijk aan te pakken, ook al vond de moderne slavernij in het buitenland plaats.

Een relevante bijkomstigheid is dat in het Nederlandse strafrecht de strafrechtelijke aansprakelijkheid van ondernemingen pas sinds een uitspraak van de Hoge Raad in 2003 duidelijk richting heeft gekregen. In dit bekende Drijfmest-arrest¹ geeft de Hoge Raad een beoordelingskader voor het vaststellen van het daderschap van de rechtspersoon. De maatstaven en de criteria van dit beoordelingskader worden door Anne-Jetske Schaap geanalyseerd op mogelijke toepasbaarheid bij mensenhandel en moderne slavernij. Daarbij worden voorbeelden uit de rechtspraak gebruikt. Maar Anne-Jetske Schaap laat tevens zien dat het op zich duidelijke beoordelingskader nog veel vragen oproept.

De studie leidt hiermee tot originele bevindingen en draagt daarmee bij aan de *body of knowledge* inzake de betekenis en de reikwijdte van artikel 273f Sr, de extra-territoriale toepassingsmogelijkheden van deze strafbepaling, en de mogelijkheden om ondernemingen, via het jurisprudentiële beoordelingskader voor de vaststelling van strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen, op grond van overtreding van een of meer normen van artikel 273f Sr binnen het bereik van de strafwet te brengen. De wetenschappelijke relevantie is daarmee evident.

Tegelijkertijd demonstreert Anne-Jetske Schaap daarmee hoe de bestaande strafrechtelijke mogelijkheden kunnen worden geoperationaliseerd om (internationaal opererende) ondernemingen te disciplineren ter voorkoming van moderne slavernij. Daar ligt ook een bijdrage aan het maatschappelijk belang van maatschappelijk verantwoord ondernemen door ondernemingen. Naast het zojuist genoemde onderzoek naar de toepasbaarheid van de jurisprudentiële voorwaarden voor strafrechtelijke aansprakelijkheid van ondernemingen binnen de context van artikel 273f Sr, wordt onder meer beargumenteerd welke maatstaven de Nederlandse rechter zou moeten hanteren om te beoordelen of er sprake is geweest van arbeidsuitbuiting in het buitenland. Zijn dat Nederlandse maatstaven, lokale maatstaven – die uit de aard der zaak lagere standaarden behelzen, dus minder bescherming bieden en daarmee arbeidsuitbuiting door een Nederlandse onderneming straffeloos laten zijn –, of maatstaven van het land waar de onderneming is gevestigd? Voorts worden door middel van een rechtsvergelijking met de Engelse *Modern Slavery Act 2015* de Nederlandse mogelijkheden in een breder perspectief geplaatst. Op basis daarvan formuleert Anne-Jetske Schaap enkele verbeterpunten voor de huidige bepaling van artikel 273f Sr. Eén daarvan is dat de kwalificatie van artikel 273f Sr als mensenhandel niet passend is in gevallen van moderne slavernij en dat, in navolging van de *Modern Slavery Act 2015*, een kwalificatie als moderne slavernij of uitbuiting de voorkeur verdient, bijvoorbeeld vanuit het oogpunt van de (maatschappelijk) informerende functie van de kwalificatie alsmede de interpretatieruimte voor de strafrechter.

Uit het voorgaande blijkt dat de onderhavige studie verslag doet van een doorwrocht multidimensionaal onderzoek naar de mogelijkheden om (internationaal opererende) ondernemingen in Nederland strafrechtelijk aansprakelijk te stellen voor moderne slavernij. De multidimensionaliteit is gelegen in het soort onderzoek dat is verricht. Naast een gedegen literatuurstudie is via een onderzoek naar rechtspraak gekeken naar de toepassing van bestaande strafrechtelijke mogelijk-

¹ HR 21 oktober 2003, NJ 2006/328, m.nt. P.A.M. Mevis.

heden in de rechtspraktijk. De daarmee verkregen onderzoeksresultaten zijn aanvuld met inzichten verkregen door een extern rechtsvergelijkend onderzoek naar de Engelse Modern Slavery Act 2015. Vervolgens heeft Anne-Jetske Schaap verklaringen en oplossingen aangedragen voor belemmeringen in de vervolging van (internationaal opererende) ondernemingen wegens moderne slavernij. Kenmerkend voor de studie is dat argumenten voor en tegen een bepaalde interpretatie van de wet of de rechtspraak duidelijk worden weergegeven, gevolgd door een evenwichtige afweging en daarna wordt positie gekozen. Daarmee is de onderhavige studie een uitstekend voorbeeld van multidimensionaal onderzoek dat het departement Rechtsgeleerdheid van de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie van de Universiteit Utrecht voor ogen staat.

Dit alles in een toegankelijke, zorgvuldige en precieze schrijfstijl waarbij ingewikkelde onderwerpen op een begrijpelijke, heldere wijze worden beschreven. U zal als lezer welhaast niet bemerken dat een complex onderwerp als de strafbaarstelling van artikel 273f Sr en de rechtsmacht wordt besproken. De strakke, duidelijke structuur van de studie draagt hieraan bij.

Het voorliggende deel van de Willem Pompe Junior Podium-reeks bevat de masterscriptie van Anne-Jetske Schaap die zij ruim een jaar geleden schreef ter afronding van de *Legal Research Master* van het departement Rechtsgeleerdheid van de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie. Het onderwerp van moderne slavernij is nog steeds maatschappelijk en wetenschappelijk relevant. Voor de aanpak van kinderarbeid als vorm van moderne slavernij heeft de Tweede Kamer op 7 februari 2017 het wetsvoorstel voor de Wet Zorgplicht Kinderarbeid aangenomen.² Het wetsvoorstel ligt thans voor bij de Eerste Kamer. In het kader van de behandeling van het wetsvoorstel hebben de Tweede Kamerleden Servaes en Voordewind een motie ingediend waarin zij de regering verzoeken om wetgeving voor te bereiden gericht op het aanpakken van dwangarbeid en moderne slavernij.³ Voorts geniet de strijd tegen moderne slavernij grote belangstelling op internationaal niveau, bijvoorbeeld in het kader van de UN Sustainable Development Goals (zie doelstelling 8.7)⁴ en de implementatie van de UN Guiding Principles on Business and Human Rights.⁵ In dat verband is relevant dat de International Labour Organization heeft ingeschat dat wereldwijd 21 miljoen kinderen, vrouwen en mannen onder omstandigheden werken die neerkomen op moderne slavernij.⁶

De kwaliteit en de robuustheid van de studie maken dat de onderzoeksresultaten wetenschappelijk relevant zijn en zonder meer actueel zijn. Zij kunnen bijdragen aan de verdere gedachtevorming over de aanpak van moderne slavernij via het strafrecht en het aldus disciplineren van (internationaal opererende) ondernemingen in het naleven van algemene, internationaal aanvaarde standaarden die strek-

² *Handelingen II* 2016/17, TK 49, p. 49-8-1.

³ *Kamerstukken II* 2016/17, 34506, 24.

⁴ Zie <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>.

⁵ Zie http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf.

⁶ Zie ILO, 2017 Global Estimates of Modern Slavery and Child Labour, <http://www.ilo.org/global/topics/forced-labour/statistics/lang--en/index.htm>.

VOORWOORD

ken tot bescherming van mens, arbeid en milieu. Op deze manier kunnen deze ondernemingen daadwerkelijk bijdragen aan een duurzaam leven op onze aarde en kunnen wij allemaal genieten van ons kopje thee.

Utrecht 2017,

François Kristen

Hoogleraar straf(proces)recht, Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen, tevens scriptiebegeleider van Anne-Jetske Schaap geweest.

De strafrechtelijke aansprakelijkheid van ondernemingen voor moderne slavernij

Anne-Jetske L.M. Schaap

Dit boek doet verslag van de mogelijkheden en onmogelijkheden die het Nederlandse strafrecht biedt om ondernemingen strafrechtelijk aansprakelijk te stellen voor moderne slavernij. Hierbij staat de notoir lastige strafbaarstelling van mensenhandel van artikel 273f Sr centraal. Via een onderzoek naar de bepalingen van rechtsmacht wordt de toepasselijkheid van deze strafbaarstelling onderzocht voor drie categorieën van gevallen: i) moderne slavernij door Nederlandse en buitenlandse ondernemingen in Nederland, ii) moderne slavernij door Nederlandse ondernemingen in het buitenland, en iii) moderne slavernij door buitenlandse ondernemingen in het buitenland. Ook worden de Nederlandse mogelijkheden vergeleken met de mogelijkheden die de Engelse Modern Slavery Act 2015 biedt.

De studie leidt hiermee tot originele bevindingen en draagt daarmee bij aan de *body of knowledge* inzake de betekenis en de reikwijdte van artikel 273f Sr, de extraterritoriale toepassingsmogelijkheden van deze strafbepaling, en de mogelijkheden om ondernemingen, via het jurisprudentiële beoordelingskader voor de vaststelling van strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen, op grond van overtreding van een of meer normen van artikel 273f Sr binnen het bereik van de strafwet te brengen.

Anne-Jetske Schaap rondde haar Bachelor Rechtsgeleerdheid af aan de Universiteit Utrecht en heeft aan de Universiteit van Valencia en aan de Universiteit van Cambridge gestudeerd. In april 2016 behaalde zij de Legal Research Master aan de Universiteit Utrecht. Anne-Jetske is sinds 1 mei 2016 als promovenda verbonden aan het Utrecht Centre for Accountability and Liability Law (Ucall). Haar promotieonderzoek richt zich op de rol en betekenis van zorgplichten van ondernemingen ter voorkoming van strafbare feiten.

www.wolfpublishers.com

Wolf Legal Publishers Law series:
Private Law
Technology & Law
Caribbean Law
Education Law
European Law
Human Rights & Humanitarian Law
Constitutional & Administrative Law
Health Law
Labour Law
Environmental Law
(International) Criminal Law
(International) Public Law & Politics